

Civilna družba in demokracija

I.

Novi val demokratizacije, ki se je začel sredi 70. let v Južni Evropi, nadaljeval pa v Latinski Ameriki in v letu 1989 in 1990 dosegel vrhunec v Srednji in Vzhodni Evropi, je pred politično znanost z novo aktualnostjo postavil razpravo o demokraciji. Da sta demokracija in politična znanost med seboj povezani, so raziskovalci že velikokrat poudarili (Farr 1990), komaj pa bi se zmotili, če trdimo, da nikoli prej vprašanje demokracije ni pritegnilo tolikšnega števila najuglednejših politologov.

Politična znanost, katere delovanje je bilo v avtoritarnih sistemih – kolikor je bilo sploh dovoljeno – močno omejeno, je v nekem smislu dejansko postala »znanost o demokraciji«. Ta novi val demokratizacije, ki je povečal število demokratičnih držav na do zdaj največje število, je bil tako radikalen, da je spodbudil novo zatrdjevanje o »koncu zgodovine« v smislu dokončne zmage liberalnega modela demokracije nad vsemi tekmeči, zlasti še nad komunizmom (Fukuyama, 1989).

Ob tem prodoru demokracije je rasla in raste obsežna politološka literatura, ki se naslanja tudi na prejšnja dela o demokraciji in o pogojih prehoda iz hegemonističnega režima v demokratični režim (za klasični vir vsekakor velja Dahl, 1971; glej tudi Dahl, 1989 in številna dela Vanhanena, zlasti Vanhanen, 1988; velik odmev v razpravah o demokraciji je imel Sartori, 1987; glej tudi Held, 1987/1989; med dela, ki so posebej namenjena prehodu, naj omenimo Linz, 1982 in 1990 itd., O'Donnel – Ph. Schmitter, 1986; Diamond – Linz – Lipset, 1986 itd.). V Vzhodni Evropi pa npr. Wesolowski, 1989, Wiatr, 1992, itd.). Obsežna literatura o demokraciji in demokratizaciji (gl. tudi Marks Diamond, 1992), ki bo v prihodnjih letih, lahko domnevamo, še narasla (saj bo npr. svetovni kongres politologov leta 1994 posvečen ravno temi demokracije in demokratizacije), priča o tem, da se politologi zavedajo, da je sprememba političnega režima iz nedemokratičnega ali poldemokratičnega v demokratični režim povezana s številnimi ekonomskimi, socialnimi, kulturnimi in političnimi determinantami, ki vplivajo na demokratični proces (v tej smeri je diskusijo o demokraciji spodbudil že Lipset 1959 oz. 1960) in da je proces prehoda k demokraciji lahko sicer v nekaterih primerih potekal po žametni poti, da pa je/bo proces njegove konsolidacije mnogo težavnejši in dolgotrajnejši. Na vsak način pa je prihodnost demokracije, kakor koli obstaja dolgoročni trend demokratizacije, preveč resna stvar, da bi jo lahko prepustili spontanemu toku, da ne bi razmišljali o izrecni ali implicitni strategiji demokratizacije in tudi o dejavnih omejevanja in zavračanja avtoritativnih teženj.

Če govorimo o demokraciji, moramo najprej definirati njen pojem. Definicije demokracije se tradicionalno med seboj dokaj razlikujejo, kot poročajo npr. za Zvezno republiko Nemčijo Boehret in drugi (1988). Vendar pa obstaja nekakšen demokratični minimum, ki ga morajo posamezni režimi doseči, da lahko zatrjujejo, da so demokratični, da jih kot take kredibilno sprejema razviti svet.

Naj začnemo s Schumpetrom, ki je izoblikoval vsekakor eno od najvplivnejših opredelitev demokracije v smislu demokratskega postopka: »...demokratska

* Dr. Adolf Bibič, redni profesor na FDV.

metoda je tista institucionalna ureditev prihajanja do političnih odločitev, v kateri si posamezniki pridobijo pooblastilo za odločanje s konkurentskim bojem za pridobitev glasov ljudstva« (1942/1976: 342–343).

Svojo prav tako znano definicijo demokracije pa Lipset (1960: 27) opredeljuje takole: »Demokracijo v kompleksni družbi lahko opredelimo kot politični sistem, ki daje redne ustavne priložnosti za zamenjavanje vladajočih funkcionarjev, in socialni mehanizem, ki omogoča največjemu možnemu delu prebivalstva, da vpliva na pomembne odločitve, tako da izbira med tekmeči za politične položaje (office)«.

Leonardo Morlino pa povzema razprave o demokraciji, ko pravi, da z »demokracijo razume skupek institucij in pravil, ki dovoljujejo tekmovanje in participacijo za vse državljane, ki jih pojmuje kot enake. Empirično so za to politično ureditev značilne svobodne, poštene in ponavljajoče se volitve; moška in ženska splošna volilna pravica; mnoštvo interesnih organizacij in volitve za zasedbo najbolj pomembnih položajev« (Morlino, 1986: 54, cit. po Vanhanen 1988: 10).

Te opredelitve demokracije se med seboj sicer razlikujejo, vendar je zanje bistveno, da poudarjajo predvsem udeležbo in konkurenco v boju za izvolitev na politične položaje.

Ko se v teh in podobnih »minimalnih opredelitvah demokracije« govori o demokraciji, se misli pravzaprav na *politično* demokracijo. Ta je tudi cilj novejših debat o demokratičnem prehodu, kar izrecno poudarjata O'Donnel in Ph. Schmitter, ko pravita, da je politična demokracija *terminus ad quem* razprav o prehodu, pri čemer politično demokracijo, v kateri sicer ne vidita končnega cilja, opredelita kot tisto ureditev, ki »omejuje uporabo državljanskega principa na javne institucije vladanja« (1986: 9, 11).

Politična demokracija vsekakor pomeni radikalen politični obrat, saj je najprimernejši okvir za razreševanje osrednjih političnih problemov, zlasti za civiliziranje boja za oblast, za omejevanje oblasti in njeno krotenje. Zato je razumljivo, da so ob obratu v pluralistično politično demokracijo mnogi začeli pisati demokracijo z velikim D. Novejša Teorija demokracije je skušala in skuša najti globlje razloge za te spektakularne spremembe. Toda teorija demokracije, tudi politične demokracije, je hkrati opozarjala in opozarja na številna vprašanja, ki zapletajo vprašanje demokracije in povzročajo, da je tudi življenje v »demokraciji« težavno, v nekaterih pogledih še težavnejše, vsaj kratkoročno, kot prej.

V novejših razpravah o demokraciji je v politični znanosti na delu močan realizem, ki skuša demokracijo razumeti tudi glede na njene zunanje pogoje in determinante, hkrati pa tudi opozarja na težave, protislovja in probleme, ki so povezani z institucionalnimi in vrednostnimi dejavniki demokracije in demokratizacije. Med mnogimi odprtimi vprašanji naj navedemo le nekatera.

Če je v sodobnosti manj sporno, kaj je bistvo demokracije, pa so še vedno odprta vprašanja, kot na primer: kateri specifični institucionalni mehanizmi so potrebni za čim večjo stopnjo tekmovanja in udeležbe v političnem življenju, katere so horizontalne in vertikalne razsežnosti demokracije, kakšne posledice povzročata za demokracijo nova družbena in politična kompleksnost. Če je npr. tekmovalnost prvina, ki jo mora vsebovati demokratični politični proces, se zastavlja vprašanje, ali absolutizacija tekmovanja (za oblast in moč) ne pomeni zanikanja drugih vrednot, ki jih mora demokracija prav tako zagotoviti. Kakšno vlogo ima ob tekmovalnosti sodelovanje (primerjaj Lijphart, 1975 in 1984 in tudi Lukšič, 1991 glede večinske in konsocialne oz. konsenzualne demokracije)? Če je večinsko načelo bistvena vsebina sodobne demokracije, kot trdijo nekateri, mar

njegova absolutizacija ne bi pomenila zanikanja pravic manjšin in tudi nekaterih temeljnih človekovih pravic in svoboščin (prim. Offe, 1985)? Če je – in o tem ne more biti dvoma – sodobna demokracija pluralistična, toleranca do različnosti in drugačnosti eno njenih temeljnih načel, pa je po drugi strani tudi res, da nobena sodobna družba in politika ne moreta temeljiti samo na razlikah: za demokracijo kot operativno prakso so potrebne tudi skupne vrednote, potrebne so »virtues«, ki ustvarijo predpostavke za možnost sožitja ljudi in asociacij z različnimi interesi (Etzioni, 1992). Ta vprašanja se v sodobni literaturi širijo skoraj v nedogled: če je politično predstavništvo temeljno načelo sodobne demokracije, kakšno mesto imajo ob njem oblike neposredne demokracije? In v zvezi s tem: kakšno vlogo naj imata v sodobni demokraciji izražanje in povezovanje specifičnih interesov socialnih, poklicnih in sploh funkcionalnih skupin? Iluzije, da bo funkcionalno predstavništvo popolnoma izpodrinilo splošno politično predstavništvo, je sicer konec (prim. Zajc, 1993), toda ob tem ne moremo spregledati, da je vloga organiziranih interesov v političnem življenju stvarnost, ki ima bistveni vpliv na politično odločanje; in ki se, kot nekoč in v novejšem času politične stranke, vsiljuje kot objektivna nujnost politični teoriji in praksi. Kako to protislovje razrešiti v teoriji demokracije in kako ga upoštevati v praksi političnih sistemov? Ali scientifikacija sodobnih družb omejuje demokracijo (problem tehnokratizma) in koliko klasični mehanizmi parlamenta in parlamentarizma, ki je kljub kritikam ostal osrednja institucija politične sinteze v sodobni demokraciji, še zadoščajo za razreševanje vseh zapletenih vprašanj moderne in postmoderne družbe (prim. številne razprave o potrebi reforme parlamentov, o tesnejšem povezovanju strokovno znanstvenih zmogljivosti z zakonodajnim procesom itd., primerjaj o tem tudi dela dr. Albina Iglčarja). Tudi dileme glede vloge predsedniškega, polpredsedniškega in parlamentarnega (v ožjem smislu) sistema v sodobnem svetu še zdaleč niso presežene.

Od tod izhaja širše vprašanje glede razmerja med demokracijo in temeljnimi kategorijami politike, s samim bistvom politike. Po definiciji je demokratična politika tista, ki v boju za oblast spoštuje izide na tekmovalnih volitvah, ki so splošne, neposredne in poštene. Toda tudi v zvezi s tem spraševanja ni konec: po kakšni volilni zakonodaji naj se volijo poslanci – po večinskem, proporcionalnem ali mešanem sistemu in v kakšnih razmerjih? In kako naj se preračuna število parlamentarnih sedežev glede na volilne rezultate? Po kakšnem postopku naj bodo predstavljene manjšine v parlamentu? Ali je zavest volivcev dejansko dovolj razsvetljena, da se pri glasovanju racionalno odločajo? In kakšno vlogo imajo pri tem oz. bi morali imeti množična občila (prim. Nohlen, 1991)? Kakšne spremembe prinaša v teorijo in prakso demokracije novejša komunikacijska revolucija in kaj obeta t. i. teledemokracija (Splichal, 1992)? Vse to so vprašanja sodobne demokracije. Vse to pa so tudi vprašanja, katerih rešitve ne izhajajo iz stvari samih: kakor koli okoliščine pritiskajo na njihovo reševanje v določeni smeri, gre za politične odločitve, tudi za stvar modrosti, znanja, odločanja in daljnovidnosti.

Demokracija (s politiko vred) ima sončne in senčne strani, ima dostojanstveno in učinkovito podobo, ima institucionalno in vrednostno, pa tudi behavioralno resničnost. Politična patologija je od nekdaj parazitirala na politični anatomiji in politični fiziologiji. Zakaj se tudi v demokratičnih ureditvah poraja politična korupcija? Zakaj je škandalizacija politike (Käsler, 1991) dobila tolikšen pomen? Kakšne možnosti imajo demokratične institucije, da obvladajo politično patologijo od najbrutalnejših oblik nasilja, zlorabe oblasti in kršitve zasebnosti do najrazličnejših oblik arcanae imperii do podkupovanja in subtilnega izsiljevanja. Posebno

pomemben je v tej zvezi nadzor tistega, kar Bobbio imenuje »potere invisibile« (nevidna oblast) (Bobbio, 1984), nekateri drugi pa »the secret state«. Moderna demokracija je v najpristnejšem pomenu »res publica«, torej javna zadeva, zato je skrivnost in skrivnostnost, ki jo gojijo državni aparati, s stališča posebnih interesov določene države razumljiva, toda s stališča demokracije pomeni njeno omejevanje, saj odvzema suverenu vpogled v dejansko stanje stvari in mu s tem onemogoča »enlighted understanding«. Da sodobno elektronsko zajemanje podatkov o posameznikih, organizacijah itd. daje velike možnosti, da *pouvoir constitué* še kako nadzoruje *pouvoir constituant*, ne pa obratno, o tem ni treba posebej govoriti, poudariti pa je treba pomen nadzora nad »skrito državo« in tudi aktualnost novih sredstev nadzora zoper zlorabo nove elektronske oblasti.

Kakor koli sodobna teorija demokracije poudarja proceduralno naravo moderne demokracije, toliko vendar vsaka globlja refleksija demokracije ne more mimo temeljnih etično – političnih vrednot, ki naj jih demokratični režim uresničuje. Ni je resne razprave o demokraciji, ki ne bi hkrati razmišljala o svobodi, enakosti, človekovih pravicah, bratstvu (solidarnosti), v novejšem času pa še o okolju, blaginji in miru. S tem je povezano tudi vprašanje demokracije in odgovornosti. Demokratična politika je v načelu odgovorna politika. Odgovorna volivcem, parlamentu, javnosti. Ali ima sodobna politična demokracija na voljo dovolj učinkovitih sredstev za uveljavitev odgovornosti oblasti? Vse to so vrednote, ki niso nekako dane, še manj pa uresničene z novejšo »demokratično revolucijo«. Te vrednote so celo same, kot kaže razmerje med svobodo in enakostjo mnogokrat v načelni napetosti in protislovjih. Kako demokracija zagotavlja posamezne izmed teh vrednot? Politično svobodo, o tem ne gre dvomiti, pluralistična politična demokracija gotovo večja, posebej ko gre za vlogo državljana pri volitvah. Pogloblja tudi t. i. »negativno svobodo«. Širi tudi pravice, ki se nanašajo na zasebno lastnino, čeprav socialni status lastnine in njeno socialno odgovornost različno pojmujejo. Politična enakost po eni strani tako raste, medtem ko se socialna neenakost pogloblja tako zaradi lastninskega prestrukturiranja kot zaradi novih socialnih problemov (nezaposlenost itd.). Kako vse to vpliva oz. bo vplivalo na možnosti ljudi, da sodelujejo pri javnih zadevah? Predpostavka sodobne demokracije je ne le pravna država, marveč tudi socialna pravna država, ki jo je s tolikšno zavzetostjo konceptualizirala novejša pravna in politična teorija. V kolikšni meri politična demokracija zagotavlja razvoj v smeri takšne države?

Razen tega: demokracija, ki je bila tradicionalno reflektirana kot znotraj-državna razsežnost, dobiva mednarodne in nadsocijalne razsežnosti (prim. Dahl, 1989 in Held, 1991):

- 1) najprej zaradi tega ker postaja medsebojna odvisnost med posameznimi političnimi sistemi čedalje večja in
- 2) zaradi čedalje večje institucionalizacije in integracije v regionalnem in svetovnem obsegu (glej Evropska skupnost).

Vse to skupaj znova aktualizira in problematizira pomen državljanstva (CITIZENSHIP), ki dobiva poleg svojega temeljnega političnega pomena tudi novo socialno in širšo participativno vsebino (prim. Bibič, 1990).

Vse to dokazuje, da je vprašanje demokracije, kakor koli se je ta v svoji liberalno demokratični paradigmi uveljavila na novih območjih sveta in kakor koli je ta paradigma postala dejansko hegemonška oblika globalnega upravljanja družbe, še vedno odprti problem za politično znanost in za politično prakso. Tudi če je na koncu 20. stoletja sprejet demokratični proceduralni minimum kot

civilizacijski dosežek, se še vedno zastavlja vprašanje, v kolikšni meri je demokracija ne samo oblika vladanja, marveč tudi način življenja (Dewery).

II.

V nadaljevanju se bomo v tem prispevku omejili na obravnavo le enega, toda za razprave o sodobni demokraciji čedalje bolj ključnega vidika, ki je pomemben tudi za utrditev demokracije: gre za razmerje med civilno družbo in demokracijo. Novejše razprave o civilni družbi so od vsega začetka merile tudi na demokracijo (prim. Keane, 1988), čeprav je bil v začetnem razdobju v ospredju njihov negacijski vidik, tj. vidik zanikanja monistično avtoritarnih režimov. V zadnji fazi (v 80. letih) se je ta razprava predvsem usmerila zoper avtoritarne sisteme socialističnih držav Srednje in Vzhodne Evrope s Sovjetsko zvezo. Po zlomu teh sistemov in njihovem prehodu v pluralistično parlamentarno demokracijo pa je še bolj stopilo v ospredje vprašanje, kakšen pomen ima civilna družba za utrditev demokracije in za nadaljnjo demokratizacijo. Novejše razprave še posebej izrazito poudarjajo splošni demokratični potencial civilne družbe in odpirajo v tej točki nove razsežnosti v teoriji demokracije. Tako Jean Cohen in Andrew Arato na začetku svojega najnovejšega kapitalnega dela »Civil Society and Political Theory« (1992) pravita: »This book is meant as a contribution to democratic theory« (VII). Splošni demokratični pomen razprave o civilni družbi poudarjajo tudi raziskovalci novih družbenih gibanj (prim. NSB, št. 3/1991). Tudi Jurgen Habermas v svojem najnovejšem delu (1992) posveča temu problemu veliko pozornost.

Medtem ko moramo natančnejšo obdelavo novejših razprav o civilni družbi in njihovih implikacij za teorijo demokracije odložiti za drugo priložnost, naj tukaj poudarimo le nekaj točk, ki se zdijo posebej pomembne.

1) Razprava o civilni družbi in z njo povezana civilnodružbena gibanja so vsekakor odigrala ključno vlogo v delegitimizaciji in preobrazbi, monističnih sistemov »realnega socializma«, toda prav tako so imela strateško vlogo pri spreminjanju in demokratizaciji avtoritarnih oziroma militarističnih režimov Južne Evrope in Latinske Amerike. V novejšem času se poudarja velik pomen vloge civilne družbe tudi glede Azije in Afrike, zlasti kjer gre za globljo krizo strankarskega sistema ali pa za zahteve po demokratizaciji avtoritarnih sistemov.

2) Toda če ostaja ta »negativna« funkcija civilne družbe še vedno aktualna (dokler pač obstajajo avtoritarni politični sistemi in avtoritarne težnje), pa se čedalje bolj poudarja univerzalni teoretični pomen kategorije civilne družbe, torej njena aktualnost tudi za demokratizacijo klasičnih liberalnodemokratičnih režimov. Civilna družba postaja signum spoznanja, da demokracija nikoli ni dokončno »dosežena«, ampak se nenehno kot odprt projekt dosega, da dosežena demokracija odpira razpravo in prakso novih oblik »demokratizacije«. Vendar obstaja »demokratični minimum«, brez katerega si politični režim ne more lastiti demokratičnosti.

3) Novejše razprave o civilni družbi so bistveno poglobile samo umestitev civilne družbe, čeprav je mogoče o nekaterih vprašanjih še razpravljati. Predvsem skušajo ostreje razmejiti sam pojem civilne družbe od drugih kategorij ne samo od države. Toda pri tem zlasti nekatere zavračajo klasično dualistično shemo »civilna družba« proti »državi« ali kot diferenco od nje in ponujajo bogatejšo tridelno razlikovanje: civilna družba – politična družba – država (Forneti – Bobio – Arato).

4) Tudi glede vprašanja elementov civilne družbe različne koncepcije že zaradi navedenih razlogov ponujajo različne rešitve. Vsekakor so presežene različne redukcionistične skriticve zlasti v smeri ekonomizma, pa tudi v smeri gibanjskega

spontanizma. Nova družbena gibanja še vedno ostajajo bistvena prvina civilne družbe, vendar se poleg njih poudarja, npr. »celotna socialna arena organiziranih skupin (bodisi da so zasnovane na funkcionalnih interesih, državljskih pobudah (civil purposes), na religiji ali na etničnosti)« pa poleg družbenih gibanj še množični mediji, intelektualni tokovi in centri ter umetniški in simbolični načini izražanja, ki so avtonomni nasproti državi, toda se postavljajo v odnos do države ali njej govorijo« (Diamond, 1992: 134, op. 35). Ali pa se s civilno družbo razume »sfera socialne interakcije med ekonomijo in državo, ki jo sestavljajo predvsem intimna sfera (posebej družina), sfera asociacij (posebno prostovoljnih asociacij), družbenih gibanj in oblik javnega komuniciranja (Cohen – Arato, 1992: IX). In še krajša oznaka, ki pa tudi z enciklopedično zgoščenostjo kaže k jedru stvari: »Ona /tj. civilna družba/ označuje družbeno življenje, ki je organizirano po svoji lastni, namreč *asociativni* (podčrtal A. B.) logiki, ki naj bi zagotovila ekonomsko, kulturno in politično dinamiko« (Duhamel-Meny, 1992: 948).

5) Jedro civilne družbe so ASOCIACIJE, zlasti PROSTOVOLJNE ASOCIACIJE (voluntary associations). Ko govorimo o razširjenosti razprav o civilni družbi in o razmerju med civilno družbo in demokracijo, moramo torej upoštevati tudi razprave o asociacijah (ali sinonimnih izrazih) (o asociacijah primerjaj npr. Kuhnle – Selle, 1992; Hall, 1991; Therborn, 1988; Pennock – Champan, 1969 itd.). Avtonomne prostore civilne družbe v zadnjem času, zlasti v nekaterih državah (npr. ZDA) napolnjuje čedalje več t.i. »javnih interesnih skupin« (public interest groups), ki delujejo ravno v obrambo javnih interesov (ekologija, mir, človekove pravice, itd.) (prim. Berry, 1977). »Močno civilno družbo« predvsem sestavljajo številne asociacije. Zato lahko v posameznih državah obstaja razvejana civilna družba tudi, če se ta beseda le redko uporablja ali se sploh ne uporablja.

6) Ko razpravljamo o civilni družbi in demokraciji, lahko trdimo, da ima civilna družba bolj ali manj močne demokratske potenciale pač glede na to, kakšne vrednote in cilji jo vodijo, torej kakšna politična kultura prevladuje v njej in glede na vse dejavnike, ki konstituirajo njeno moč, seveda v prvi vrsti glede na gostoto in naravo njene asociacijske sestavine. Demokratični potenciali civilne družbe se kažejo zlasti v teh značilnostih civilne družbe.

Civilna družba obsega avtonomne prostore, v katerih posamezniki premagujejo osamelost, sebičnost in zgubljenost z oblikovanjem širših kolektivnih identitet. Civilna družba z vsemi svojimi prvini, zlasti pa z razvejanim asociacijskim življenjem, pomeni pravo »šolo demokracije«, saj navaja posameznika na sožitje z drugimi, razkriva mu vsebino in smisel širših interesov in skupnih vrednot, usposablja ga za javno delovanje in za kolektivno akcijo; v njej se uči svoje kratkoročne interese usklajevati z oddaljenimi cilji; ob vsem tem in s tem se tudi krepi njegova odgovornost pred drugimi in pred seboj. Ni naključje, da je veliki mislec demokracije T. Tocqueville zato umetnost združevanja v asociacije, kar pa pomeni tudi oblikovanje civilne družbe, postavil kot temeljni zakon moderne demokratične civilizacije (Tocqueville, 1835–40/1988). Ta socializacijska funkcija civilne družbe ustvarja iz podanikov državljane tako v krogu asociacij kot v širši politični skupnosti.

Takšna civilnodružbena – asociacijska vključenost je posebej pomembna, če upoštevamo »naveličanost s strankami« v tradicionalnih liberalnih demokracijah, ki se kaže med drugim v upadanju števila članov strank, v volilni abstinenci (prim. Rattinger, 1993). V takih razmerah so civilnodružbene asociacije, katerih

članstvo narašča, pomembno področje ohranjanja in krepitev in ključni element pluralizacije v postmodernih razmerah.

Civilna družba s svojimi subjekti je pomemben vir družbenih in političnih inovacij, kar se je pokazalo in se kaže v posebej izraziti obliki v njihovi vlogi pri preobrazbi avtoritarnih sistemov v demokratične (prim. Fink-Hafner, 1992). Inovacijske zmožnosti civilnodružbenega asociacionizma pa so, ne da bi jih skušali nekritično povzdigovati (prim. zanimivo kritično bilanco Raschke 1991), mnogo širše, saj vnašajo spremembe v pojmovanje »stare politike« in zarisujejo obrise »nove politike«, ki bolj sloni na postmaterialističnih vrednotah (Inglehart, 1990). Hkrati pa tudi pritiskajo k programskim in organizacijskim reformam klasičnih oblik političnega življenja (npr. na spreminjanje politične agende strank, parlamentov itd.). Zlasti t. i. javne interesne skupine prinašajo v politično življenje novo zavest o odprtih družbenih in političnih problemih.

V modelu političnega predstavnštva, v katerem se državljanstvo bolj ali manj skrči na periodični (vsekakor zelo pomemben, za politično demokracijo odločilen) volilni akt, pomeni gosta mreža asociacij priložnost, da se državljanstvo izrazi tudi kot združevanje v najrazličnejša združenja, ki tako bistveno razširijo možnost za udeležbo v družbenem in političnem življenju. Civilna družba s svojim asociacionizmom tako popravlja slabost splošne predstavniške demokracije (ki jo je upravičeno kritiziral že Rousseau (1762) in ki nanjo opozarjajo tudi novejši teoretiki participativne demokracije (npr. Pateman, 1970; Barber, 1984; Gould, 1988 itd.).

Civilna družba je prostor generiranja demokracije tudi zaradi tega, ker oblikuje nove subjekte in jim odpira prostor v javno življenje. Najizrazitejši primer v novejšem času je uveljavljanje enakopravnosti spolov (prim. Pateman).

Civilna družba s svojimi avtonomnimi viri znanja in ekspertize je pomemben vir za racionalizacijo demokratičnega odločanja. Sodobno oblikovanje politik in njihova implementacija sta povezana tudi s strokovno ekspertnimi viri civilne družbe, ki so avtonomni glede na prevladujočo politiko. V tej zvezi je treba posebej poudariti velik (dejanski ali potencialni) pomen strokovnih društev, najrazličnejših fondacij, posvetovanj itd. Glede tega so posebno pomembne izkušnje ZDA, v novejšem času pa vse bolj tudi razvitih evropskih držav.

13) K tem razmislekom o bistvu civilne družbe, njeni strukturi ter o povezavi med civilno družbo in demokracijo (ta povezava je seveda odvisna tudi od tega, kako pojmujeemo njeno bistvo in sestavo) naj dodamo še nekaj dodatnih pripomb.

a) Razprave o civilni družbi in državi v 80. letih, ki so bile naperjene zoper monistično zlitje družbe in države v avtoritarnih sistemih, so poudarjale predvsem razcep med civilno družbo in državo, manj pa so bile pozorne na očitno dejstvo, da je v realnem političnem življenju obstajala tudi povratna zveza med obema, (seveda tam, kjer je avtonomna civilna družba). Takšno gledišče je politično sicer razumljivo, ni pa analitično sprejemljivo. Ne samo da ne upošteva dejansko obstoječe interakcije med civilno družbo in državo, kot se kaže npr. v modelu »pressure politics« (glej številna dela v ameriški politični znanosti od Madisona, Bentleyja do današnjih časov), marveč popolnoma zanemarljivo procese institucionalizacije interesov, zlasti v obliki t. i. neokorporativizma (o njem glej zlasti dela Schmitterja, Lembrucha, Cawsona itd. O tem glej Lukšič, 1993), zaradi česar je ugledni norveški politolog Rokkan (1966) zapisal, da »glasovi štejejo, viri pa odločajo«. Čeprav v novejšem času ugotavljajo mehčanje neokorporativističnih tendenc, je vendar njihov obstoj v mnogih državah še vedno tako močan, da zahteva resno upoštevanje, saj prinaša bistvene spremembe v odnose med civilno družbo in državo in daje čisti liberalni demokraciji interesno predstavniško potezo.

b) Pri presoji problematike civilne družbe in države je nujno treba upoštevati, da se njen pomen veča s tehnološkimi spremembami, ki so zlasti povezane s sodobno elektronsko revolucijo in z novo socialno strukturo, ki jo sploh povzroča novejša znanstvenotehnološka revolucija. Te spremembe prinašajo ne le premike v makrostrukture sodobnih družb (ki jih označujejo izrazi, kot so »postindustrijska družba«, »informativna družba«, »tehnološka družba«, »dvojni družba«, »postindustrijska moderna« ali »postmoderna« itd.), marveč tudi ustvarjajo nova tveganja, zaradi katerih dobiva v sodobnih razmišljanjih o družbi in politiki vse večji pomen izraz »tveganje«, »družba tveganja« (Risikogesellschaft, prim. U. Beck, 1985). Za razpravo o civilni družbi, asociacijah itd. imajo vse te spremembe zelo pomembne implikacije: nekatere klasične asociacije zaradi teh sprememb prihajajo v krizo (npr. delavski sindikati), asociacionizem se prebija na terciarni sektor, zavest o možnostih katastrof porajajo nove asociacije (ekologija itd.), večji pomen dobivajo združenja v kulturi, zlasti pa (potencialno ali dejansko) strokovna društva.

c) Poseben izziv je novejši izbruh etnične problematike, ki ni samo, kot se včasih preveč hitro trdi, posledica zloma »komunizma«, marveč je bolj univerzalen pojav (Kanada, Belgija, Španija, Indija, poleg Balkana, nekdanja SZ, nekdanja Češkoslovaška).

Novejša aktualizacija narodnega vprašanja, ki protislovno pada v čas čedalje večjega povezovanja narodov (Mlinar, 1992; Rizman 1991), je po eni strani izraz teženj po emancipaciji narodov, po drugi pa jo stopnjujejo osvajalni apetiti in nesposobnost, da se konflikti razrešujejo na miren način. Novejši etnični konflikti so opozorili na nov vidik civilne družbe in države in njihov odnosov, hkrati pa so sprožili širše razprave o razmerju med različnostjo in enotnostjo in sploh o pluralizmu, zlasti v okviru t. i. multikulturalizma (Schlessinger, 1992).

d) Razprava o civilni družbi in demokraciji ne more mimo vprašanja države. Moderna civilna družba kot civilizirana družba lahko obstoji le v pravni državi, ki temelji na delitvi oblasti, priznavanju temeljnih pravic in svoboščin in institucijah za njihovo varstvo. Razprava o civilni družbi je prispevala ne le k zaostrenosti zavesti, da je treba oblast omejiti, ker pač ljudje niso angeli (Madison), marveč tudi da je omejena oblast racionalno utemeljena, saj je njena temeljna naloga, kot so zapisale velike deklaracije v času ameriške in francoske revolucije, da zagotavlja temeljne pravice in svoboščine državljanov in ljudi. Prostovoljne asociacije ne morejo v celoti nadomestiti države. Razprava o civilni družbi in demokraciji torej relativizira in hkrati revalorizira državo, z njo pa dobi novo veljavo tudi pravo (posebej ustava).

e) Naj še pripomnimo, da pri obravnavi civilne družbe in njenega (možnega) odnosa do demokracije ne izhajamo iz domneve, da je civilna družba zmerom v pozitivnem odnosu do demokracije. Upoštevati je treba, da v civilni družbi nastopajo tudi regresivne sile (npr. ksenofobija, mafija in druge oblike socialnih patologij, »totalitarizem od spodaj«). Toda nedemokratske oz. protidemokratske težnje v civilni družbi nam ne smejo zastreti v osnovi pozitivnega demokratskega potenciala civilne družbe (Diamond, 1992).

III.

Iz tega, kar smo zatrjevali, nikakor ne smemo sklepati, kot da obravnavanje razmerja med civilno družbo in demokracijo izčrpa vso bistveno problematiko sodobne demokracije. Na ta odnos smo se osredotočili, ker je odigral odločilno vlogo pri prehodu avtoritarnih režimov v demokratske in ker smo prepričani, da

je to eden izmed temeljnih odnosov, od katerih je odvisna tudi trditev (stabilnost) demokracije. Zdi se namreč, da se v razpravah o demokratični konsolidaciji pozornost preveč enostransko usmerja zgolj v političnostrankarsko sestavino, da pa se marginalizirajo drugi dejavniki. Seveda tudi sam izhajam iz teze, da politične stranke zavzemajo strateško točko v prehodu v politično pluralistično demokracijo in da takšen položaj ohranjajo tudi v fazi konsolidacije. Toda pri tem je treba upoštevati, da imajo politične stranke v konsolidiranem demokratičnem sistemu predvsem osrednjo vlogo pri volitvah, v parlamentu in (praviloma prek večinske stranke ali koalicije strank) v vladi ter pri neposrednem nadzoru vlade in vladajočih strank (opozicija). Če pa posegajo tudi na področje, ki sodi v sfero avtonomne civilne družbe, dejansko prekoračujejo svoje pristojnosti in prej ali slej zabredejo v odnose klientelizma in politične korupcije. Rezultat tega ni moderni demokratični režim, v katerem vsaka sestavina političnega sistema opravlja svojo specifično vlogo, marveč (kon)fuzija funkcij v rokah političnih strank. Izkušnje razvitih držav lepo kažejo, da tako prepotenciranje in nelegitimno razširjanje funkcij političnih strank pelje v partitokracijo, ki prej ali slej vodi tudi do krize legitimnosti in do izrazitega padca učinkovitosti političnega sistema.

Politične stranke se torej morajo v procesu demokratične konsolidacije same konsolidirati: strankarski sistem mora preseči svojo, v prehodu nastalo fragmentiranost, o kateri poročajo raziskovalci političnih strank v postmonističnih režimih (prim. Wiatr, 1992, Blahož, 1992, Kranjc, 1992 itd.), se glede na ključne socialne razcepe (cleavages) oblikovati v manjše število političnih strank, ustvariti razmere za mirno zamenjavanje strank na oblasti in omejiti svojo dejavnost na specifične funkcije, ki gredo političnim strankam (Rus 1992). Takšno samoomejevanje političnih strank je težko doseči posebej v prehodu od socialističnih monističnih sistemov, vendar pa ga dediči tistih sistemov, ki so poznali izkušnjo relativne decentralizacije in samoupravljanja, lahko domnevamo, laže uresničujejo kot dediči strogo centraliziranih političnih ureditev.

K ureditvi demokracije kot procesu spada tudi sfera t. i. lastninskega preoblikovanja (privatizacije), ki ustvarja nove strukturne pogoje političnemu delovanju, saj vpliva oz. bo vplivala na redistribucijo materialnih virov družbe in s tem tudi na stopnjo (ne)enakosti v njej, kar pa zopet – tudi v skladu z novejšo demokratično teorijo – učinkuje na stabilnost demokracije. Ali lahko trdimo, da bo v postsocialistični družbi (politična) demokracija konsolidirana, dokler se ne bo konstituirala in relativno stabilizirala socialno ekonomska struktura družbe, ki bo ravno ustvarila novo podlago za oblikovanje strankarskega sistema in drugih pomembnih dejavnikov celotnega delovanja politike?

Na vsak način: če govorimo o konsolidaciji demokracije na Slovenskem, dejansko lahko trdimo, da se je (če upoštevamo znana merila demokratične konsolidacije, kot jih med drugimi definira Linz, 1990) pri nas demokracija v nekaterih bistvenih točkah utrdila. Toda demokratično konsolidacijo je treba pojmovati kot dolgotrajnejši proces, v katerem se bo utrdilo zaupanje v nove demokratične politične institucije glede vseh njenih ključnih sestavih (npr. paradoks je, da obstaja, kot to kažejo podatki iz SJM 1992, dokaj nizka stopnja zaupanja v politične stranke na eni strani: le okoli 10% vprašanih jim zaupa v »celoti« ali »precej«, okoli 50% pa le »malo« in pribl. 75% »malo« + »0«, na drugi strani pa približno 75% vprašanih izjavlja, da je »za razvoj demokracije ... potreben večstrankarski sistem« (Toš s sodelavci 1991) in demokracija tudi sicer stabilizirala z drugih vidikov.

Ena izmed ključnih sestavin konsolidacije demokracije (poleg drugih) je – in to

je bila osnovna trditev našega prispevka – tudi avtonomna, na bogati asociacionizem oprta civilna družba. Naj svojo argumentacijo za to trditev povzamem v nekaj ključnih točkah:

prvič, močna civilna družba je generator demokratične politične kulture, ki je nujen pogoj za stabilno demokracijo;

drugič, civilna družba s svojo asociacijsko infrastrukturo vzpostavlja socialni pluralizem, ta pa je bistveni pogoj trdnega političnega pluralizma oz. pluralistične demokracije;

tretjič, civilna družba je vir tistega postmodernega državljanstva (citizenship), za katero so značilne klasične politične pravice, hkrati pa ga dodatno označujejo nove socialne pravice, ki so povezane z nastankom in obstojem družbe in države blaginje in poglobljajo univerzalno (abstraktno) državljanstvo v smeri novih aktivnih participativnih vsebin;

zato se, četrtič, z nekaterimi drugimi avtorji sprašujemo (prim. O'Donnel in Ph. Schmitter, 1986), ali »prvememu prehodu«, ki konstituira politično demokracijo, sledi »drugi prehod«, ki bi vpeljevala nadaljnjo demokratizacijo politične demokracije na subnacionalni in transnacionalni ravni (prim. tudi Dahl, 1989 glede t. i. »tretje demokratične preobrazbe«). To vprašanje je zlasti, kot se zdi, primerno v državi, ki ima samoupravne izkušnje, kakor koli so bile te ujete v monistično usmerjanje. Toda treba je jasno poudariti, da takšna nadaljnja demokratizacija ne pomeni zanikanja, marveč poglobitev politične demokracije, ki ostaja okvir in izhodišče drugih oblik parcialne demokratizacije (npr. v smeri ekonomske demokracije, soupravljanja, neokorporativizma, lokalne samouprave itd.).

V tej fazi je in mora biti v ospredju konsolidacija politične demokracije, pri tem pa ne smemo zanemarjati oblikovanja civilnodružbene sestavine, ki ima tudi širšo mednarodno razsežnost.

Z novim valom demokratizacije zato nastajajo prvikrat ugodni pogoji za novo dinamično sintezo v teoriji demokracije, ki bi povezovala predstavniško, politično demokracijo, z novimi oblikami področnih demokracij, hkrati pa tudi z novimi razsežnostmi transnacionalne demokracije.

Izročilo slovenske demokracije in demokracije na Slovenskem je povezano z bogatim asociacijskim življenjem. Morda je v tem izročilu jamstvo, da bomo čez leta tudi za Slovence lahko trdili, da so »people of joiners« (narod, ki se rad druži). Čeprav se je po prehodu na politični pluralizem tudi v Sloveniji zagon civilne družbe zmanjšal, tudi zaradi tega ker je njen znaten del prešel na oblast (prim. Mastnak, 1990 oz. 1992), vendar nekateri podatki kažejo, da se je v zadnjem času število asociacij pri nas povečalo. Če v tem lahko vidimo dolgoročnejši trend, lahko tudi z zanesljivostjo napovedujemo, da bo tudi asociacionizem močna opora nadaljnje konsolidacije demokracije na Slovenskem.

LITERATURA

- BARBER, Benjamin (1984): *Strong Democracy*. University of Cal. Press
BECK, Ulrich (1985): *Risikogesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt a M.
BERRY, J. M. (1977): *Lobbying for the People*. P/P, Princeton, N. Y.
BIBIČ, Adolf. (1990): *Civilno društvo i politički pluralizam*. CKD, Zagreb
BIBIČ, Adolf. (1991): *Močna civilna družba kot sestavina in faktor demokracije*, *Rast*, 2/1991
BOBBIO, Norberto (1984): *Il futuro della democrazia*, Giulio Einaudi, Torino
BÖHRET, Carl; JANN, Werner; KRONENWETT, Eva (1988): *Innenpolitik und politische Theorie*. Ein Studienbuch, Westdeutscher Verlag, Opladen
COLEMAN, James S. (1992): *Democracy in Permanently Divided Systems*. v: Marks, Gary and Diamond, Larry (eds.) (1992): *Reexamining Democracy*, Newbury Park itd.

- CERRONI, Umberto (1992): *Considerazioni sull'Europa e la Democrazia*, Scienza società, 54 str. 3-10
- DAHL, Robert A. (1989): *Democracy and its Critics*, Yale University Press, New Haven and London
- DIAMOND, E., LINZ - LIPSET (eds.) (1986), *Democracy in Developing Countries* (4 vols), Lynne Rienner, Boulder
- DIAMOND, Larry (1992): *Economic Development and Democracy Reconsidered*, v: Marks, Gary and Diamond, Larry (eds) (1992): *Reexamining Democracy*, Newbury Park itd.
- DUHAMEL, O; MENY, Y. (ur.) (1992) *Dictionnaire constitutionnel*, PUF, Paris
- HAFNER-FINK, Danica (1992) *Dictionnaire constitutionnel*, PUF, Paris
- HAFNER-FINK, Danica (1992), *Nova družbena gibanja - subjekti politične inovacije*, FDV, Ljubljana
- HABERMAS, Juergen (1992), *Faktitität und Geltung*, Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- HALL, Richard H. (1991): *Organizations, Structures, Processes, and Outcomes*, Prentice-Hall International, Englewood Cliffs, New Jersey
- HELD, David (ed.) (1991): *Political Theory Today*, Stanford University Press, Stanford, California
- HUNTINGTON, S. P. (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman
- JAMBREK, Peter (1992): *Ustavna demokracija. Graditev slovenske demokracije, države in ustave*, DZS, d.d., Ljubljana
- KÄSLER, Dirk n.a. (1991): *Der politische Skandal. Zur symbolischen und dramaturgischen Qualität von Politik*, Westdeutscher Verlag, Opladen
- KLANE, John (1988): *Democracy and Civic Society*, Verso, London
- KUHNLE, Stein and SELLE, Per (ed.) (1992): *Government and Voluntary Organizations. A relational perspective*, Avebury
- LINZ, Juan J. (1992): *Change and Continuity in the Nature of Contemporary Democracies*, v: Marks, Gary and Diamond, Larry (eds.) (1992): *Reexamining Democracy*, Newbury Park, itd.
- LINZ, Juan J. (1990): *Transitions to Democracy*, *The Washington Quarterly*, No. 3 1990
- LJPHART, A. (1984): *Democracies*, Yale UP, New Haven
- LIPSET, Seymour Martin (1959, 1960): *Political Man. The Social Bases of Politic*, Anchor Books, Doubleday and Company, Garden City, New York
- LUKŠIČ, Igor (1991): *Demokracija v pluralni družbi? Znanstveno in publicistično središče*, Ljubljana
- LUKŠIČ, Igor (1993): *Neokorporativizem. K razumevanju korporativizma*, FDV, Ljubljana (doktorska disertacija)
- MACPHERSON, C. B. (1977): *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford UP, Oxford
- MASTNAK, Tomaž, (1992), *Vzhodno od raja*, DZS, Ljubljana
- MARKS, Gary; DIAMOND, Larry (1992): *Reexamining Democracy. Essays in Honour of Seymour Martin Lipset*, Sage Publications, International Educational and Professional Publisher, Newbury Park, London, New Delhi
- MLINAR, Zdravko (ed.) (1992), *Globalization and Territorial Identities*, Avebury, Aldershot itd.
- O'DONNELL, Guillermo; SCHMITTER, Philippe; WHITEHEAD, Laurence (1986): *Transitions from Authoritarian Rule. Prospect for Democracy*, Johns Hopkins, Baltimore
- PENNOCK, J. Roland and CHAPMAN, John W. (ed.) (1969): *Voluntary Associations*, Atherton Press, New York
- RASCHKE, Joachim (1991): *Krise der Grünen. Bilanz und Neubeginn*, Schüren Presseverlag, Marburg
- RATTINGER, Hans (1993): *Abkehr von der Parteien? Dimensionen der Parteiverdrossenheit*, v: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*, B11/93
- RIZMAN, Rudi (ur.) (1991): *Študije o etnonacionalizmu*, Krt, Ljubljana
- RUS, Veljko (1991): *Med antikomunizmom in postsocializmom*, FDV, Ljubljana
- SCHLESINGER, Arthur M., Jr. (1992): *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society*, W. W. Norton
- SCHMITTER, Philippe C. (1992): *Interest Systems and the Consolidation of Democracies*, v: Marks, Gary and Diamond, Larry (eds.) (1992): *Reexamining Democracy*, Newbury Park, itd.
- SPLICHAL, Slavko (1992), *Izgnubljene utopije?*, Znanstveno publicistično središče, FDV, Ljubljana (doktorska disertacija).
- STRES, Anton (1991): *Oseba in družba. Pregled katoliškega družbenega nauka*, MD, Celje
- STROM, Kaare (1992): *Democracy as Political Competition*, v: Marks, Gary and Diamond, Larry (eds.) (1992): *Reexamining Democracy*, Newbury Park, itd.
- THERBORN, Göran (1988): *Issues Beyond »Corporatism«: Associated Action, Social Orders, and Social Steering*. Referat na 14. svetovnem kongresu IPSA, Washington 1988
- TOCQUEVILLE A. de (1935-40/1988): *Democracy in America*, Harper and Row, New York itd.
- TOŠ, Niko (1992) (s sodelavci), *Slovensko javno mnenje 1992/3*, FDV (Center za javno mnenje in množično komuniciranje), Ljubljana
- VANHANEN, Tatu (1990): *The Process of Democratization. A Comparative Study of 147 States, 1980-88*, Crane Russak, New York in dr.
- WESTBROOK, Robert (1991): *John Dewey and American Democracy*, Cornell University Press, Ithaca and London
- WIATR, Jerzy J. (1992): *Four Essays on East European Democratic Transformation*, Scholar Agency, Warsaw
- ZAJC, Drago (1993) *Procesi političnega odločanja v delegatski skupščini*, FDV, Ljubljana (doktorska disertacija)
- ZOLO, Danilo (1992): *Democracy and Complexity. A Realist Approach*, the Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania